

**Fredi Tomps – arhitekt, kes pani
aluse Eesti Vabaõhumuuseumi
ekspositsiooniehitusele**

Arhitekt Fredi-Armand Tomps (1928) on meie muinsuskaitse *grand old man*, kes on selles vallas töötanud üle 70 aasta. Ta on üks neist, kelle ettevõtmisel sai teoks Tallinna ajaloolise linnasüdame muinsuskaitse alla võtmine (1966) ja Lahemaa rahvuspargi rajamine (1971). Fredi Tomps oli Vabariikliku Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsiooni juhataja kogu selle tegutsemise aja vältel aastatel 1969–1993. Restaureerimisarhitektina on ta juhatanud enamike suuremate mälestiste ülesehitamist nõukogude ajal, tema mahukamateks töödeks on Eesti ajalooliste linnasüdamete rekonstrueerimine ning mõisakeskuste elluäratamine (Sagadi, Saka, Pädaste). Ta on kümnete mälestiste projekti autor ja esimene eestlane, kellest sai 1978. aastal rahvusvahelise muinsuskaitse eksperdiorganisatsiooni ICOMOS liige. Kuidas see kõik algas ning milline oli Fredi Tompsi roll Eesti Vabaõhumuuseumi rajamisel, selgub aastatel 2021–2023 toimunud vestlustest muuseumi teaduritega.¹

Kuidas Te arhitektuuri juurde jõudsite?

Olen maapoiss, pärit Lääne-Virumaa talust.² Isa ütles, et ka minust saab talunik ja põlluharija. Polnud küsimustki, kuhu pärast algkooli lõpetamist lähen – ikka Jänedale, sealt tulevad haritud põllumehed. Aga siis tuli kolhooside aeg Eestis ja isa ütles, et mis talunik sinust enam saab, mine õpi amet. Läksin Rakverre keskkooli ja kui selle lõpetasin, siis oli taas küsimus: mis edasi? Otsuse tegemine oli seotud Kohala algkooliga Kohala mõisas. Kohalas oli [kartuliühisuse] piiritusevabrik ja minu isa oli selle osanik. Vabrik vajab remonti ja isa tõi selleks Rakverest ühe mehe – *härri inseneri*. Olin 8-aastane ja käisin juba Kohala algkoolis. Härri insener tuli meile kostile, tema ülesandeks oli kavandada piiritusevabriku remont. Mind, poisikest, kangesti huvitas, kuidas ta seda remonti teeb – kaenla all oli tal ainult üks suur paberirull, kirvest ega saagi kaasas polnud, haamrist rääkimata.

Ükskord peale tunde mõtlesin, et lähen piilun, mis ta vabrikus teeb. Ma olin varem isaga käinud sinna kartuleid vedamas. Tõmbasin ukse lahti ja vaatasin, et härri insener seisabki keset ruumi. Tema ütles, et „Tule, tule!“, ja andis mulle mõõdulindi otsa pihku.

---

1 Intervjuu Tarmo Tammekiviga (20.12.2021, litereerinud Andra Roosmets) ja vestlused Maret Tamjärvega (2022; 10.03.2023).

2 Fredi-Armand Tomps on sündinud 27. mail 1928 Sõmeru (praegu: Rakvere) vallas Kohala külas Oja talus. (Siin ja edaspidi toimetaja märkused.)

Fredi Toms vabaõhumuuseumi esimese kontori juures, märts 1962. Foto erakogust.

Ütles, et „Pea seda linti nüüd paigal!“ ja mõõtis seina, märkis ukse- ja aknaavad üles ning mina pidin linti paigal hoidma. See oli üks saatuse märk minu tuleviku jaoks, tagantjärele olen nii mõelnud.

Ta oli meil kostil umbes paar nädalat. Julgesin minna ka tema tuppa, kus ta tööd tegi: see oli meie maja saal, kõige suurem ja valgem ruum. Vaatasin ta jooniseid ja pliiatseid, kuidas need teritatud olid seal topsides, ja sirkleid-joonlaudude – nii nagu ühel inseneril laual olema pidi. Nii põnev oli kõike seda vaadata, kuigi ma ei teadnud, mis see insener õieti tähendabki.

Ta oli lahke mees ja seletas mulle asju ning sealt tuli välja üks nimetus: arhitektuur. Mina muidugi ei teadnud, mida see sõna tähendab, ei osanud seda väljagi öelda. Ta sai kohe aru, et see on minu jaoks liig: ma olin ikkagi alles teise klassi poiss! Lugemine ja arvutamine olid selged, aga inseneritöö oli kõik veel uudis. Ja siis ta püüdis mulle seletada, mis on arhitektuur: „Sinu kodu on siin. Vaata, mismoodi ta välja näeb. Ja vaata oma koolimaja, kus sa koolis käid, mismoodi tema välja näeb. Vaat, see nende erinevus ongi arhitektuur.“ Ma ikkagi ei taibanud, et kuidas saab üks erinevus olla arhitektuur, aga see oli algus minu jaoks. Midagi uut ja erilist, mis köitis.

1938. aasta kevadel organiseeris Kohala algkool ekskursiooni Oru lossi ja Narva. Narva jättis mulle suure elamuse, see barokne tervik oli seal veel olemas. Käisin ka esimest korda muuseumis. See oli Peeter I majamuuseum, kus ma sain ettekujutuse, mis muuseum üldse on.

Kuidas vabaõhumuuseumiga esimest korda kokku puutusite?

Vabaõhumuuseum kui üks erakordne asutus tuli mulle ette, kui õppisin Polütehnilises Instituudis [praegu: Tallinna Tehnikaülikool] arhitektuuri ning võõrkeelte kateedri juhataja Bernhard Linde³ andis meile vene keele loenguid. Ta oli nimekas literaat, juba Eesti Vabariigi ajal palju ringi rännanud, üht ja teist näinud. Tema pidi meile vene keelt õpetama, et me – 25 arhitekti –, saaksime enam-vähem vene keelega tulevikus hakkama. Ega seda vene keelt tema käest eriti ei saanudki, aga ta rääkis väga palju

---

3 Bernhard Linde (1886–1954) oli eesti kirjastustegelane, esseist ja tõlkija, kirjandusrühmituse Noor-Eesti üks asutajaliikmeid. 1927. aastal oli ta lõpetanud Tartu Ülikooli slaavi filoloogina. Tallinna Tehnikaülikoolis töötas ta vene keele õpetajana 1940–1941, vanemõpetaja ja keeltekateedri juhatajana 1944–1949. Linde arreteeriti 1951. aastal stalinlike repressioonide käigus. Ta viibis Narva ja Vasalemma vangilaagris, kust vabanes 1954. aastal juba surmahaigena.

Eestist, Eesti elust-olust ja oma rännakutest. Sealhulgas rääkis ta vabaõhumuuseumitest Norras, Taanis ja Rootsis. Mõtlesin, et kas on võimalik selliseid muuseume üldse luua, kus ei ole mitte makett, vaid on naturaalselt üle toodud hooned. Mind ajalugu huvitas juba keskkoolist alates ja see vabaõhumuuseumi jutt jäi kuidagi meelde. Jutu järgi püüdsin seda ette kujutada ja muuseum hakkas minu jaoks mingil moel eksisteerima. Ma ei kujutanud muidugi ette seda, mismoodi ta võib Eestis tekkida.

1948. aastal, kui olin teisel kursusel, tuli meile õppejõuks ja graafikakateedri juhatajaks Karl Tihase.⁴ Ühel hommikul oli meil joonistamise loeng. See oli Koplis üks avaram ja valgem ruum ja meie joonistamise tund oli viidud sellesse ruumi, mis oli juba esimene üllatus – et uus õppejõud ja uued kombes. Meie lauad olid seatud auditooriumisse ringis, igauks sai endale koha. Tagaseina nurgas oli üks poodium nagu kantsel ja kardinaga eraldatud nurk. Tihase ütles, et istuge ja joonistuslehed anti välja. Kardina tagant astus välja kaunis naine – ihualasti. Esimene ülesanne – akti joonistamine. Tihase seletas meile ära, mis on arhitektile kõige tähtsam – see on proportsioon. Mis on proportsiooni alus? Inimene, tema liikumine, tema käed-jalad, tegevus! Inimene on ehituskultuuris kõigi proportsioonide alus ja selle alusega peab kõigepealt arvestama. Kaugus, kõrgus, pikkus, laius, kõik oleneb inimese mõõtmetest. See kõik oli loomulik. Mul on praegugi veel alles see üllatusakt, mille joonistamine „rauakoolis“ furoori tekitas.

Tihase õpetus hakkas mulle kohe meeldima, ta alustas õigest otsast – inimesest. Kui midagi projekteerida, kasvõi kõige tavalisemat individuaalelamut, siis peab arvestama nende proportsioonidega, mida inimesed vajavad edasi-tagasi ja üksteisest mööda liikumiseks.

Tihase on minu jaoks olnud õppejõud number üks. Meil tekkis seesugune tore kontakt, ta võttis mind kaasa ekspeditsioonidele, nende majade arvele võtmisele, mis võiksid muuseumisse tulla. Muuseumit veel ei olnud, aga tema sellega juba tegeles. 1924. aastal olid lätlased avanud oma vabaõhumuuseumi ja Tihase võttis selle mõõduks, et Eestilgi võiks samasugune muuseum olla. Kusjuures Eestis tõesti plaaniti seda muuseumit küll Tartusse, küll Tallinnasse.⁵

---

4 Siberis sündinud ja kasvanud Karl Tihase (1914–2005) saabus Eestisse 1948. aastal ja asus tööle vanemõpetajana tollase Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) arhitektuuri ja arhitektuuriliste konstruktsioonide kateedrisse. 1952. aastal sai temast graafikakateedri juhataja, 1977. aastal professor. Juba 1949. aastast pühendus ta taluarhitektuuri uurimisele ja vabaõhumuuseumi loomisele.

5 Põhjamaade eeskujul hakkas Eestis vabaõhumuuseumi rajamise mõte idanema juba 20. sajandi alguses. Esialgu

Asi läks nii kaugemale, et Tihase tegi mulle 1951. või 1952. aastal ettepaneku – me 1953. aastal lõpetasime –, et ma tuleksin [TPI] graafikakateedrisse tööle ja hakkaksin koos temaga muuseumit tegema. See oli tore plaan ja ma olin sellega väga nõus.

Päris plaanipäraselt asi kohe vist ei läinud...

Kaitsesin diplomi Tartu haavakliiniku projektiga ja siis tuli tööle määramine selleks moodustatud komisjoni ees. Seal öeldi mulle, et lähete Moskvasse tööle. See oli minule täiesti ootamatu lugu, aga ega seal ei olnud midagi vaielda. Olin osalenud suures pealinnas Moskvas kahel praktikumil (Punase värava kõrghoonel ja Komsomolskaja metroojaamas), tegin need kenasti ära ja selle tõttu ka minu määramine sinna juhtus. Meid määrati üle [NSV] Liidu laiali igale poole, ainult need, kes olid abielus, võisid jääda Eestisse. Mina olin esimene ja ainus meie õppegrupis, kes hakkas tõrkuma, keeldusin Moskvasse minemast. Otsisin Eestis kohta, mis mind sellest vabastaks. See aga ei olnud sugugi lihtne.

Moskva komisjonis öeldi, et hea küll, kui siia ei ole nõus tulema, siis üle liidu on neid kohti veel, kuhu teid paigutada. Ma olin Gruusias ühe suve praktikal, projekteerisin Gori linna maantee sillale valgusteid, nad tahtsid arhitekti saada ja ütlesid, et „Muidugi, tule tagasi!“. Aga Moskvast sinna – see oli umbes nagu vihma käest räästa alla! –, ka sellega ma ei olnud rahul, sest kliima ja eluolu ei sobinud.

Oli suur õnn, et sellesama aasta kevadel, kui instituudi lõpetasin, moodustati Eesti [NSV] kultuuriministeerium.⁶ Juhuslikult nägin Tallinnas tänaval tuttavat inseneri, kes lõpetas ka samal aastal TPI. Tavalised jutud, kuidas elad... Mina räägin, et otsin kohta, määrati Moskvasse ja edasi Gruusiasse. Insener Eino Avarsoo⁷ oli saanud uhiuue kultuuriministeeriumi kapitaalehituse peavalitsuse juhatajaks. Tema ütleb, et „Kuule, kas sa ei taha minu juurde tööle tulla?“. Uus asutus alles moodustatud ja tema komplekteerib omale koosseisu, üksainus arhitekti koht on ka ja veel vaba.

Ma ei saanud alguses aru, kas tõesti võib nii palju õnne olla? Ütlesin, et muidugi!

---

kavandati see Tartusse Eesti Rahva Muuseumi juurde, hiljem otsiti tulevasele vabaõhumuuseumile asukohta Tallinnas. 1925–1931 tegutses Tallinnas Eesti Vabaõhumuuseumi Ühing, jätkuvalt olid muuseumi ettevalmistava uurimisega seotud ka Eesti Rahva Muuseumi etnograafid.

6 ENSV kultuuriministeerium asutati 27. aprillil 1953. aastal. Enne seda vastutas sõjajärgse kultuuritegevuse eest ENSV Kunstide Valitsus oma osakondade ja loominguiliste liitude kaudu.

7 Ehitusinsener ja muusik (1920–2002).

Kultuuriminister Ansberg⁸ oli nõus mind tööle võtma tingimusel, et ma Gruusiast saan vabastuse. Minu otsene ülemus Avarsoo ütles, et grusiinidega saab hakkama. Nädalapaari pärast oligi grusiinide kiri kohal, et vabastavad mind määratud kohustusest seoses tööle asumisega Eesti kultuuriministeeriumisse.

Siit algas minu vabaõhumuuseumi lugu. Ma olin ministeeriumi ainukene arhitekt ja minu töölauale tuli kohe kõigepealt vabaõhumuuseumi rajamine. See oli 1953. aasta augustikuu lõpp.⁹

Minu ülesandeks oli kõigepealt krundi valik koos Tallinna peaarhitekti Otto Keppega.¹⁰ Arhitekt Soans¹¹ oli selleks välja pakkunud lahenduse Piritale, nimetusega Pirita rahvapark. Rahvapargist oli mingisugune tükk arvestatud vabaõhumuuseumile ja ülejäänud oli lõbustuspark: rongisõit ja muud lõbustused.¹² Projekt oli Soansil olemas, aga kui muuseumi rajamine [1950. aastate alguses] tõsiselt päevakorda tekkis, siis hakkasime ministeeriumis ikkagi kaalutlema seda, kas Pirita on õige koht. Mõeldi ka Tartusse või Tallinnasse või kuhugi saare peale. [Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum asutati 22. mail 1957 ENSV Ministrite Nõukogu määrusega nr 169. Esmaseks ülesandeks sai muuseumile sobiva asukoha leidmine.]

Tallinna peaarhitektiga leppisime kokku, et Pirita asemel sobib rohkem Rocca al Mare.¹³

Temaga panime paika maa-ala, esialgu oli 64 hektarit koos varumaaga linna pool otsas. Käisin tollaegses Tallinna Linna [Rahvasaadikute Nõukogu] Täitevkomitees kaitsmas kavandatud territooriumi eraldamist. Selle aja otsustamise küsimus oli: kas makett või muuseum? Pidin selgitama, mis vahe on maketil ja sellisel muuseumil nagu Lätis või

---

8 Leningradi juriidilise instituudi lõpetanud Aleksander Ansberg (1909–1975) oli Eesti NSV kultuuriminister aastatel 1953–1963.

9 Vabaõhumuuseumi rajamisel on suured teened arhitekt Karl Tihasel, kelle Moskvast 1953. aasta kevadel välja kaubeldud soovituskirjad NSVL Teaduste Akadeemia instituutidelt panid muuseumi loomise rattad kiiremini käima (Saron 1996: 23–24; Tamjärv 2016: 26–29).

10 Otto Keppe (1903–1987) oli eesti arhitekt, kes töötas peale Moskva Kõrgema Tehnikakooli lõpetamist (1930) linna- ja tööstusehituse planeerijana peamiselt Moskvast. 1944. aastal tuli ta Tallinna, kus tema kaastööl valmis Tallinna esimene sõjajärgne generaalplaan. Aastatel 1953–1959 töötas ta Tallinna peaarhitektina.

11 Anton Lembit Soans (1885–1966) oli arhitekt, linnaplaneerija ja õppejõud, Eesti Arhitektide Ühingu üks asutajaliikmetest.

12 Pirita rahvapargi loomise idee pärineb juba 1920. aastate lõpust, selle eestvedajaks oli Pirita Kaunistamise Selts. 1948. aastal koostas Pirita parkmuuseumi projekti Anton Soans. Selles nähti ette 30 ha botaanikaaiale, 14–15 ha loomaaiale ning 23 ha etnograafiaosakonnale (koos 34 ha reserviga) (vt Linnus 1996: 13–14; Saron 1996: 21).

13 Rocca al Mare kui vabaõhumuuseumi jaoks sobiva asupaiga oli juba 1919. aastal välja käinud arhitekt Karl Burman (1882–1967) (Linnus 1996: 12).

Soomes. Täitevkomitee esimees Hendrikson¹⁴ kuulas mu ära ja vastuhääled ka, et suur territoorium ja mis see kõik maksma läheb, milleks me selle raha sinna matame. Saabus hetk vaikust. Siis põrutas käega laksatades lauale: „Otsustatud, me eraldame 64 hektarit vabaõhumuuseumi jaoks!” See oli esimene sündmus, kus ma tundsin, et ma olin õigel ajal õiges kohas. See oli oluline ja väga otsustav hetk, et paigutame selle muuseumi Rocca al Mare mere kaldale. Minul on suur au olla osaline selles olulises protsessis.

Oli vaja inimest, kes oleks võtnud muuseumi oma otseseks tööülesandeks. Minule Tihase seda pakkus, aga mina ei olnud sellega nõus. Ma olin hea meelega nõus kõike praktiliselt tegema, aga administraatorit minust ei saa, tahtsin loominguga tegeleda. Otsiti seda inimest, aga et kommunismi ehitamise ajal hakkame ikka veel taludega jamama ja isegi monumenti ehitama Rocca al Mare – see oli sel ajal küllaltki keeruline ülesanne! Teaduste Akadeemiast ei olnud võtta etnograafi või arhitekti, kes oleks oma isikuga olnud suuteline kõrvale lükkama kõik need maketi-ehitajad. Seal oli vaja isiksust! Ja siis ühel momendil, ma mäletan seda väga hästi, minu otsene ülemus Eino Avarsoo tuli minu juurde ühe sihvaka noormehega ja tutvustas mulle teda: „Seltsimees Korzjukov, ajaloolane, etnograaf, Mustvee poiss. Saage tuttavaks, temast saab muuseumi direktor.”¹⁵ Ja see oligi otsustav.

Ei olnud temaga võrdset – kommunist, samas rahvuslane – ja asi läkski käima! Korzjukoviga hakkasime kohe koos tegutsema. Me liitsime endid ühisel eesmärgil ja „vahendeid valimata” saavutasime selle, mida tahtsime. See aeg oli pööraselt huvitav tagantjärele niimoodi mõelda.

---

14 Eesti NSV riigi- ja parteitegelane Aleksander Hendrikson (1895–1977) oli Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukoogu Täitevkomitee esimees 1945–1961.

15 Peipsivene päritolu Olimpi Korzjukov (1928–1971) oli Tartu Ülikooli haridusega ajaloolane, kes töötas alates 1954. aasta lõpust kultuuriministeriumis muuseumide inspektorina. 1. juunist 1957 sai temast vabaõhumuuseumi esimene ja esialgu ainus palgaline töötaja. Muuseumi väike, 10-liikmeline koosseis kinnitati alles 1957. aasta novembris (Saron 1996: 27–28). Korzjukovi juhitimisel toodi muuseumi 52 eksponaathoonet.

Fredi Tompsi esimene tööpäev vabaõhumuuseumi arhitektina Sassi-Jaani talu õuel Kullamaal. Näpunäiteid jagavad Teadusliku Restaureerimise Töökoja arhitekt Sulev Allika (vasakul) ja muuseumi direktor Olimpi Korzjukov (keskel). Mai 1959. Foto erakogust.

Uuri külas Mardi talu lauda lahtivõtmisel, 21. veebruar 1961. Foto: Gea Troska. EVM F 144:34.

Peavarahoidja Rene Anvelt ja arhitekt Fredi Tomps Viinistu külas esemeid kogumas, aprill 1961.
Foto: Gea Troska. EVM N 41:7.

Peavarahoidja Rene Änvelt ja arhitekt Fredi Toms, 1961. Foto erakogust.

Fredi Toms vabaõhumuuseumi 5. aastapäeval selle esimese kontori, Herbert Johansonisuvila ees, 22. mai 1962. EVM N 82: 13.

Missugune oli Teie töö vabaõhumuuseumi arhitektina?

Töötasin ministeeriumis kuus aastat, 1959. aastal tegin avalduse ja mind viidi üle vabaõhumuuseumisse. Minu ülesandeid vabaõhumuuseumi arhitektina ei olnud kuskil kirjas.

Tihase juhtimisel ja konsulteerimisel oli sündinud muuseumi ehitusprojekt, kus oli enam-vähem hoonete hulk ja õuede paigutus skemaatiliselt olemas.¹⁶ Minu ülesanne oli leida need hooned, mis sinna sobivad ja need paika panna. See oli kõik fantaasia, meil ei olnud sobivaid objekte teada, me teadsime vaid erinevaid etnograafilisi tsoone – Lääne-Eesti, Põhja-Eesti, Lõuna-Eesti ja saared – ja skemaatiliselt talusid ning vajalike hoonete umbkaudset arvu. Tegelikult tuli need ju ka kõik sobivalt muuseumi looduses paika panna. Ja talu õueala vastavalt ajastule ümber kujundada – erineva otstarbega piirded, ilutaimed, kõrghaljastus.

Minule anti ülesanne valmistuda muuseumi avamiseks. Et muuseumi võiks avada, oli ette nähtud Lääne-Eesti ja Põhja-Eesti: peatelg koos tuulikuga ning Sassi-Jaani, Köstriaseme ja Pulga talud. Et mul olid ministeeriumist kogemused olemas, viisin ekspositsiooni siiski ka Saaremaa ossa. Saime seal mõned objektid ära teha ja näidata, et meil on jätk olemas. Kui me seda ei oleks teinud, siis oleks võinud muuseum osast territooriumist ilma jääda.

Minu ülesanne oli panna objekt loodusesse, kujundada taluõu ja siduda kõik tervikuks kokku. Mul pidi olema visioon või ettekujutus, mismoodi ma hooned männimetsa panen nii, et oleks loomulik. Et puud, mis kõlbavad säilitada, jätame alles, ja võtame maha need, mis segavad või ei anna vaadet välja. Minu ettekujutus oli see, et igas etnograafilises tsoonis oleks kolm ehitusetappi: kõige vanem kahesaja-aastane talu, sellest noorem, saja-aastane, ja siis üks Eesti Vabariigi aegne, et oleks see ka näha, kus oleme juba rehetoast välja kolinud. Siis oleks tulnud, hea küll, see kolhoosimaja – mina ei oska sellest lugu pidada, terve Eesti on niisuguseid täis –, aga ta tehti ja ta on üks meie elu periood, las ta siis olla. Lääne-Eesti [tsoon] meil oli ka niimoodi, et Sassi-Jaani oli kõige vanem variant, järgmine oli juba Köstriaseme.

See aeg oli kasvamine ja enda harimine, ega ma ei olnud ju valmis selleks kõigeks.

---

16 Muuseumi arhitektuurse planeerimise ja tsoneerimise projekti koostas 1958. aasta veebruariks RPI „Eesti Põllumajandusprojekt“ haljastusarhitekt Harald Heinsaar (1912–1960).

Pulga talu õue rajamine. Tagaplaanil ehitamisel olev ait ning Kutsari talu hooned. 1961.
Foto: Gea Troska. EVM N 52:27.

Pinnasetööd Eesti Vabaõhumuuseumis, 1961. Foto: Gea Troska. EVM N 53:28.

Ainult et minu olemus, et ma olin maal sündinud – maaelu oli mulle lapsepõlvest peale tuttav ja minu emapoolsetel vanematel oli veel rehielamu alles täies hiilguses –, kõik see tuli mulle kasuks. See looming, mis muuseumis tuli teha, oli lihtsalt nauding.

1961. ja 1962. aastal muuseumile enam raha ei antud.¹⁷ 1962. aastal ei olnud minul üldse tööd, ühtegi objekti üle tuua ei saanud. Teedehituse võrgu ja drenaaži tegime ära, aga ekspositsiooni jaoks raha ei antud. Tollane rahandusminister oli Tihane,¹⁸ ta oli Venemaalt pärit, seal sündinud; kuigi eestipärane nimi, siis eestlast temas ei olnud üldse, eesti keeltki rääkis vaevaliselt. Ta võttis rahad ära nii muuseumilt kui mujaltki, oli täielik vastane restaureerimistöodele. Nii palju õnnestus, et muuseumi juhtiv personal oli olemas ja mina kindlustasin ehitamise osas Lääne- ja Põhja-Eesti ning paar objekti ka Lõuna-Eestis, et territooriumi hõivata. Ega enne asi paremaks ei läinud, kui rahandusminister vahetus ja saime uuesti hakata finantseerima nii muuseumit kui muid restaureerimise objekte.

Muidugi kõige tähtsam oli see, et 1964. aastal saime muuseumi avada.¹⁹ Mina töötasin muuseumis 1962. aastast kuni avamiseni kohakaasluse alusel. Põhikohaga olin uurimis- ja projekteerimissektori juhataja Teadusliku Restaureerimise Töökojas, kes praktiliselt neid töid muuseumis projekteeris.²⁰ Käisin ekspeditsioonidel ja valisin objekte, minu käsi oli siin kogu aeg hakkamas kuni avamiseni. Siis oli juba asi klaar, et muuseum on olemas, võis ainult edasi minna, aga mitte enam tagasi.

---

17 1962. aastal kärpis Rahandusministeerium oluliselt ehitusraha. Kui 1960. aastal toodi muuseumisse üheksa ja 1961. aastal neli hoonet, siis 1962. aastal vaid üks. Arhitekti ja restauraatorite töö oli lõpukorral ja lõppeski 1963. aastaks (Toms 1996: 37).

18 Venemaa eestlane Anatoli Tihane (1900–1967) asus Eestisse 1944. aastal, oli Eesti NSV rahandusminister aastatel 1950–1967.

19 Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum avati küllastajatele 29. augustil 1964.

20 Teadusliku Restaureerimise Töökoda (TRT) moodustati Eestis 1950. aastal arhitektuuri- ja ehituskomitee koosseisus. See oli spetsiaalne ajaloolise arhitektuuri riiklik hooldusorganisatsioon, kuhu koondus kunsti- ja arhitektuuriajaloolaste ning restaureerijate eliit. Tagasihoidlikust töökojast sai kogu vabariiki hõlmav ja rahvusvaheliselt tunnustatud süsteem, mille eesmärk oli välja valida sõjapurustuste seast ehitised, mis väärtsid säilitamist ja olid veel restaureeritavad. (Vt Lääk, Ene 2013. Fredi-Armand Tomps – muinsusmusikaalne arhitekt. – [https://www.sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/fredi-armand-tomps-muinsusmusikaalne-arhitekt/.](https://www.sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/fredi-armand-tomps-muinsusmusikaalne-arhitekt/))

Kuidas hooned algusaastatel vabaõhumuuseumisse jõudsid?

Mina kui arhitekt tegin ettepaneku, mis vajas teadusnõukogu²¹ kinnitust. Näiteks leidsin ühe hoone ja skitseerisin üles, tõin selle nõukogu ette, et on niisugused hooned, õueplaan on selline, selle võiks muuseumisse üle tuua. Siis komisjon käis kohal, vaatas asja üle. Kui läksime ekspeditsioonile, siis meil oli kümnekond objekti läbi sõita. Selle põhjal tehti otsus, milline neist sobib muuseumisse üle tuua.

Kui otsustati, et hoone kõlbab, mõõdistasin ja pildistasin seda põhjalikult ning koos restauraatorite töödejuhatajaga täpsustasime hoone demonteerimise ja muuseumis restaureerimise meetodika. Etnograafid hakkasid tööle, et ajalugu oleks selge: mis ajal hoone ehitati, kes olid peremehed, milleks on ehitatud.

Kui leidsin hoone, mille puhul olin täiesti veendunud, et näiteks just seda aita on vaja mõnda tallu eksponaadiks, siis mõõdistasin ta kohe üles. Etnograafid ja meie teadusnõukogu said koopia. Teades, mis objektiga on tegu, tulid nad kohtumisele juba kindla otsusega, et seda ei ole vaja vaatama minna, et me toome selle üle. Kui tegemist oli suurema hoonega, siis ekspeditsioonikomisjon ikkagi käis kohapeal, vaatas üle ja langetas otsuse. Üks ekspeditsioon kestis mitu päeva, läksime Saaremaale või Lõuna-Eestisse ja sõitsime selle küla külalt läbi. Eelnev informatsioon tuli etnograafide kaudu põhiliselt, sest esialgu meil ei olnud ülevaadet, kus midagi on. Mõnikord helistati, et meil on midagi niisugust, äkki sobib. Rahvas oli ikkagi selle poolt, et me seda muuseumit teeme.

Kuidas kõige esimese talu, Sassi-Jaani ületoomine välja nägi?²²

Teekond muuseumisse oli üks täisprotsess. Minu esimene ülesanne oli see, et kui me võtame need hooned lahti, laome autodele, veame nad muuseumisse, siis mismoodi me hakkame neid palgijuppe sorteerima, et õige detail oleks õiges kohas. Selleks oli vaja asjalikku meetodikat.

---

21 Muuseumi teadusnõukogu moodustati 31. augustil 1957. Sellesse kuulusid pikka aega tõelised oma ala suurkujud: etnoloogid Aliise Moora, Ants Viires, Jüri Linnus, Gea Troska ja Aleksei Peterson, kunstiteadlane Helmi Üprus, arhitekt Karl Tihase, kultuuriministeeriumi muuseumide töö juht ajaloolane Irene Rosenberg jt (Saron 1996: 27–28). Pärast muuseumist lahkumist jäi ka Fredi Tomps vabaõhumuuseumiga seotuks just teadusnõukogu (alates 1991. aastast hoolekogu) kaudu, tegutsedes pikki aastaid selle esimehena.

22 Sassi-Jaani rehemaja ja aida ületoomine Läänemaalt Kullamaa külast oli Fredi Tompsi esimene tööülesanne muuseumis.

Sassi-Jaani rehemaja Kullamaa külas, 1957. Foto: Karl Tihase. EVM F 39:1.

Metoodika nuputamist tegime koos brigadiriga.²³ Hakkasime sellest peale, et detailid tuleb nummerdada. Ta tegi plekist numbrid ja need olid kindlalt paigas. Nende plekist numbrite järgi tegi brigadir omale joonise ja numbri järgi pandi palgid auto peale. Skeemil olid palkide kohad numbriga tähistatud, nii et hiljem võeti need palgid koormast maha ja pandi täpselt sinna, kuhu nad pidid järjekorras paika minema. See oli omaette metoodiline protsess, mida praktikas ka ise kohe katsetasime. Sassi-Jaani oli esimene: kui võtsime palgi seinast ära, siis sai see kohe numbri peale ja kohe oli teada, missugusesse hunnikusse ta muuseumis läheb. Oli võimalik ette teada, et selle otsaseina palgid numbriga see ja see on just siin, küljeseina palgid vastava numbriga on siin. Muuseumis pidin mina ainult otsustama, kas see materjal, mis oli kohati peaaegu pulber, et kuidas seda uuendada või ikkagi restaureerida. Sassi-Jaani oligi kogemuste kool, nii lahtivõtmine, ületoomine, paigaldamine kui ülesehitamine. Kui Sassi-Jaani üles saime, siis olime kõik juba „targad“, niivõrd kui see võimalik oli. Kui brigadiril tekkis

23 Eksponaathoonete restaureerimiseks komplekteeriti Teadusliku Restaureerimise Töökojas tööbrigaad, mille brigadiriks määrati noor puidurestauraator Endel Klaus, kellest kujunes tõeline oma ala meister.

Althärma talu lauda lahtivõtmine Jõeääre külas. Esiplaanil noor ehitusbrigadir Endel Klaus, vasakul on näha nummerdatud plekitükikestega märgistatud seinapalgid. Muuseumis püstitati Althärma laut Sassi-Jaani talu õuele. August 1960. Foto: Fredi Toms. EVM N 68:34.

Althärma talu lauda palkide laadimine veoautole, august 1960. Foto: Fredi Toms. EVM N 68:28.

Sassi-Jaani talu Eesti Vabaõhumuuseumis, 1961. Foto: Gea Troska. EVM N 52:37.

küsimus, siis mina pidin andma vastuse – ükskõik mismoodi –, aga meie omavahel kimpu ei jäänud. Saime kõik asjad ilusti paika, kui ka etnograafid meie ettepanekud restaureerimiseks heaks kiitsid.

Kui palju Sassi-Jaani talu hoonete juures võrreldes originaaliga muudatusi tehti?

Kui hakkasime muuseumis Sassi-Jaanit üles ehitama, siis sellest materjalist, mis me olime ära toonud, üht kolmandikku ei olnud võimalik kasutada. Kui see jupikene oma kestaga ja oma olemusega oli olemas, siis selle järgi tehti uus jupp. Meie eesmärk oli, et me ei saa teha muuseumile seda viletsust, mis paari-kolme aasta pärast muutub ikkagi kõlbmatuks, me peame kindlustama restaureeritud hoonele püsiva tuleviku. Selle eest vastutasin mina.

Me võtsime Sassi-Jaani kui näite kaheaja-aastasest hoonest. Etnograafid olid selle eest vastutavad, et kõik seal kajastaks seda vanust. Ka iga uus detail sai täpselt välja raiutud ja paika pandud niimoodi, nagu ta oleks olnud kaheaja aasta vanuse hoone

osana. Eesmärk ei olnud mitte ainult hoone originaali täpne säilitamine, eesmärk oli kindlustada selle tüübi originaalsus ja ka püsivus. Töömeestele oli öeldud, et saagi kasutada ei tohi, peab kirvega selle ära tegema. Ehitusmehed said kõigepealt informatsiooni etnograafi käest, et mis ajastuga oli tegemist, kas oli saag olemas või ei olnud. Sassi-Jaanil veel ei olnud. Me kõik pingutasime selles osas tohutult täpsuse nimel.

Sassi-Jaani rehemaja läks 1984. aastal põlema...

See oli selgelt süütamine ja mannetu viha meie töö vastu. Kohutav, et just selle objektiga niisugune asi juhtus! Sassi-Jaani rehielamu oli muuseumi alus, millel rajanes kõik järgnev. Kui ma sattusin selle põlemise juurde, siis ma nutsin. Ma ei mäletanudki, millal viimati nutsin. See oli süütamine, keegi oli süütevedelikku paisanud palkide peale. Tühi nõu vedeles samas metsa all.

Otsustasime kohe, et teeme selle uuesti üles. Vähemalt see jonn jäi meile alles! Muuseumis toimus minu andmetel üheksa tulekahju ja nendest kaheksa olid ilmsed süütamised. Tervikuna lahvatas aastatel 1950–1990 arusaamatuil põhjustel ajaloolistes ehitistes 23 tulekahju, kus hävis suures osas või täielikult 31 hoonet.

Kuidas Sutlepa kabel muuseumisse jõudis?

Kui ma tööle tulin, oli vabaõhumuuseumile valitud ka Ruhnu puukirik, kõige vanem puuehitus Eestis. Aga 1960. aastate alguses toimusid Kihnu-Ruhnu mängud, mina olin siis Teadusliku Restaureerimise Töökojas tööl ja käisin esimest korda Ruhnus nende mängudega seoses ja nägin, mis saarel ehitisest alles on.

Kõigepealt oluks väga probleemne selle puukiriku lahtivõtmine, ületoomine ja muuseumis taaspüstitamine. Sassi-Jaani puhul oli kogemus, et kuigi me nägime teda alguses küllaltki kobedana, siis lahti võttes kadus üks kolmandik pehkinud originaalmaterjalist kõlbmatuse tõttu ära. Teiseks, ma arvasin, et kui me kiriku saarelt ära toome, siis Ruhnu kaotab vähemalt poole oma kultuurivarast ja üldsuse tähelepanust. Me ei tohi kirikut Ruhnu küla tervikust niimoodi välja kiskuda. Õnneks oli varuvariandina ka Sutlepa kabel olemas. Tulin selle uudisega teadusnõukogu ette ja ütlesin, et Sutlepa on tühi ja lagunemas, hävinemas, keegi teda ei kasuta. Ta on ka ju samasugune kabel, ainult noorem. Sutlepa täidab palkehitisena selle ülesande väga hästi ära muuseumis ja Ruhnu

kirik jääb oma põlisele kohale alles. Niimoodi see ka läks. Nii et mina olen selles süüdi, et see kirik sinna jäi, aga ma olen rõõmus, et ta jäi.

Sutlepa kabel oma alguses asupaigas endises Noarootsi vallas, 1960.
Foto: Fredi Tomps. EVM N 56:10.

Vabaõhumuuseumi teadusnõukogu muuseumi 15. aastapäeval, 22. mail 1972.
Vasakult: Fredi Tomps, Aleksei Peterson, Ants Viires, Helmi Üprus, Aliise Moora, Elle Vunder,
Gea Troska. Taga Leon-Hannes Paiken ja Karl Tihase. Foto: R. Valdre. EVM N 210:25.

Muuseumi teadusnõukogu liikmed Jüri-Jaagu talu suveköögi ees, 1983. Vasakult: Fredi Tomps, muuseumi direktor Oskar Vasar, Gea Troska ja Karl Tihase. Foto: Jaan Rõõmus. EVM N 293:4.

Fredi Tomps koos Juta Saroni, Evi Asteli ning Elle Vunderi ja Ants Viiresega Jüri-Jaagu talu avamisel, 20. juuni 1996. Foto: Jaan Rõõmus. EVM N 442:10.

Noored ja indu täis! Gea Troska ja Fredi Tomps muuseumi väravaesise korrastus- ja mullatöödel, 1962. EVM N 81:30.

Milline on vabaõhumuuseumi koht Teie elus?

Muuseum on mul siin nii lähedal, nii vaimselt kui materiaalselt, sest sain kodu ehitada muuseumi lähedale. Kui mõtlen loomingulises plaanis, arhitektina, siis vabaõhumuuseumis töötatud aeg oli minu kõige suurema rõõmu aeg! Muuseumi ekspositsiooni kavandamine ja elluviimine oli tohutu nauding.

Vabaõhumuuseumis käin nüüd harva, aga ma tunnen tema lähedust. See on imelik, et selline asi mõjub – ma tean, et siinsamas lähedal paarisaja meetri kaugusel on koht, kus ma olin tegev ja küllaltki olulises rollis. Kõik ehitusküsimused olid tollal minu ülesandeks alates maa kuivendamisest ja teede ehitamisest, lisaks õuede planeerimine. See oli haruldaste aastate aeg, me olime kõik noored ja indu täis ja igaüks püüdis anda oma parima. Siiamaani mäletan seda tunnet, kuidas kevadhommikul tuln tööle ja kui mets juba kajas – haamrilöögid, kirvelöögid, traktori mürin, kopad kaevasid, teedehitus käis! See oli nagu muusika!

Eesti Vabaõhumuuseumi rajamisest ja algusaastatest vaata ka:

Lang, Merike 2007. 50 aastat Eesti Vabaõhumuuseumi loometööd. – Suitsutare 4. Valitud artiklid. Tallinn, lk 7–38.

Linnus, Jüri 1996. Vabaõhumuuseumi rajamise kavatsusi Eestis enne Teist maailmasõda. – Eesti Vabaõhumuuseum. Ideest tegudeni. Tallinn, lk 8–16.

Saron, Juta 1996. Muuseumi rajamise rasked aastad 1940 – 1958. – Eesti Vabaõhumuuseum. Ideest tegudeni. Tallinn, lk 21–30.

Tamjärv, Maret 2016. Karl Tihase (1914–2005). Siberist pärit kirglik Eesti taluarhitektuuri uurija. – Eesti Vabaõhumuuseumi Toimetised 5. Tallinn, lk 11–44.

Tomps, Fredi 1996. Eesti Vabaõhumuuseumi algusest avamiseni. – Eesti Vabaõhumuuseum. Ideest tegudeni. Tallinn, lk 34–38.

Fredi Tomps – the architect who laid the foundation for the construction of the Estonian Open Air Museum

---

Architect Fredi-Armand Tomps (1928) is the grand old man of Estonian heritage protection, who has worked in this field for over 70 years. He is one of those whose initiatives resulted in the historic city centre of Tallinn being placed under heritage protection (1966) and the Lahemaa National Park being established (1971). Fredi Tomps headed up the Republic's Inspection for the Protection of Architectural Monuments during the entire period of its operation from 1969 to 1993. As a restoration architect, he has overseen the construction of most of the major monuments during the Soviet era. His most extensive projects include the reconstruction of Estonia's historic city centres and the revival of its manor centres (Sagadi, Saka, Pädaste). He is the author of dozens of memorial projects and, in 1978, became the first Estonian to become a member of ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), a professional association that works for the conservation and protection of cultural heritage places.

Fredi Tomps played a significant role in the establishment of the Estonian Open Air Museum. After graduating from the Tallinn University of Technology, he worked at the Ministry of Culture from 1953 to 1959, focusing on issues related to the creation of an open-air museum, including the selection of a suitable territory for the museum. According to Tomps, the open-air museum created in 1957 functioned as a memorial for the Estonian farm, and fighting for it at a time when collective farms were being established and the farm economy was being destroyed was quite a difficult task. From 1959 to 1962, he worked as an architect in the newly created museum, dealing with the museum's general plan, layout of the architectural exhibits and landscaping. His greatest contribution is the development of a methodology for transporting the buildings to the museum and rebuilding them. A method that is still in use today. Even after leaving the museum, Fredi Tomps remained closely associated with it, leading the museum's scientific council for decades.